

Jan Kreft

Uniwersytet Gdański

KAPITAŁ SPOŁECZNY (ZAUFIANIE) – ZAGUBIONE OGNIWO ROZWOJU EKONOMICZNEGO DOBY KRYZYSU

1. Wstęp

Eskalacja finansowego i gospodarczego kryzysu jest dogodnym przyczynkiem do wskazania, że u jego podstaw leży kryzys zaufania nie tylko wpływający na podejmowane środki zaradcze, ale przede wszystkim osłabiający relacje pomiędzy organizacjami gospodarczymi określanymi jako „instytucje zaufania publicznego” (banki, towarzystwa ubezpieczeniowe) a ich klientami. Nie bez racji zatem gwałtowne zmniejszenie się aktywności gospodarczej, jakim jest kryzys ekonomiczny, określić można jako kryzys zaufania, erozję kapitału społecznego. Dopiero jego stopniowe odzyskanie pozwala na wejście na ścieżkę zrównoważonego wzrostu.

2. Ważny kapitał

Społeczne elementy obecne były nie tylko w pracach A. Smitha, ale np. także A. Sena¹. W istocie bowiem ekonomiczne transakcje są – jak podkreśla M. Granovetter – osadzone w systemie interpersonalnych zależności i warunkowane przez system społeczny, w którym zachodzą². Lakonicznie kwestię tę ujmuje K.J. Arrow, pisząc, że wszystkie odbywające się na rynku transakcje zawierają element zaufania, a jego niski poziom wpływa na spadek liczby transakcji korzystnych³.

¹ A. Sen, *On Ethics and Economics*, Basil Blackwell, New York 1987.

² M. Granovetter, *Economic action and social structure: The problem of embeddedness*, „American Journal of Sociology” 1985, vol. 91, s. 481-510.

³ K.J. Arrow, *Gifts and exchange*, „Philosophy and Public Affairs” 1972, vol. 1, s. 357.

Kwestia kapitału społecznego pojawiła się jako problem naukowy jeszcze w latach 60. XX w.⁴, choć był on opisywany prawie 100 lat temu przez L.J. Hanifana⁵. We wczesnych pracach G.C. Homans rozpatrywał normy wspierające powstawanie zaufania, a rozwinięciem tych prac zajął się G. Loury⁶. Współcześnie badania nad kapitałem społecznym wiążą się przede wszystkim z pracami P. Bourdieu, J. Colemana⁷ i R.D. Putnama, który wraz z F. Fukuyamą spopularyzował koncepcję⁸.

W klasycznym rozumieniu P. Bourdieu kapitał społeczny jest sumą aktualnych i potencjalnych zasobów, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości i wzajemnego uznania⁹. To swoisty „list uwierzytelniający uprawniający do zaciągania kredytu w różnych znaczeniach tego słowa”¹⁰. Uczestnictwo w takiej sieci pozwala na korzystanie z kapitału zgromadzonego przez wszystkich jej uczestników powiązanych ze sobą wzajemnym zaufaniem.

Bezpośrednio z zaufaniem łączy kapitał społeczny R.D. Putnam, którego zdaniem wysoki poziom zaufania przyczynia się m.in. do większej aktywności organizacji publicznych oraz prywatnych i umożliwia osiągnięcie pewnych celów, których nie dałoby się osiągnąć, gdyby go zabrakło¹¹. Dzięki sieci wzajemnego zaufania redukowana są bodźce oportunistyczne, powstają wzorce współpracy. Sieci te są także ważnymi czynnikami rozwoju ekonomicznego, zapewniają bowiem szybkość przepływu informacji, dostęp do szans i oznaczają niskie koszty transakcyjne¹². Zaufanie, jako główny składnik kapitału społecznego, ułatwiając kooperację, nie tylko przyczynia się do redukcji kosztów, ale także ułatwia zarządzanie. Z kolei kooperacja przyczynia się także do wzrostu kapitału społecznego. Łącząc kapitał społeczny z działaniem instytucji rządowych, R.D. Putnam traktuje go jako dobro publiczne

⁴ M. Woolcock, D. Narayan, *Social capital: Implications for development theory, research, and policy*, „The World Bank Research Observer” 2000/15, s. 227.

⁵ R.D. Putnam, *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 4-5.

⁶ Z.J. Stańczyk, *Kapitał społeczny a społeczna gospodarka rynkowa*, [w:] S. Patrycki (red.), *Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce. Model a rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 486.

⁷ J.S. Coleman, *A rational choice perspective on economic sociology*, [w:] N.J. Smelser, R. Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton 1994; tenże, *Foundations of Social Theory*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1994.

⁸ R.D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków 1995; F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

⁹ P. Bourdieu, *The forms of capital*, [w:] A. Halsey, H. Lauder, P. Brown, A. Stuart (eds.), *Education: Culture, Economy and Society*, Oxford University Press, Oxford 1997, s. 51.

¹⁰ Tamże.

¹¹ R. Putnam, *Demokracja...*, s. 258.

¹² K. Kaźmierczak, *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 46.

powstałe dzięki zaufaniu, normom (zwłaszcza wzajemności) i więzi między obywatelami.

Podobnie dla F. Fukuyamy kapitał społeczny to zdolność wynikająca z rozpowszechnienia zaufania w obrębie społeczeństwa lub jego części¹³. Brak zaufania przyczynia się m.in. do swobodnego stosunku do prawnych norm i do autorytetów oraz wpływa na zwiększenie ryzyka gospodarowania. Wyższy poziom zaufania rzutuje natomiast na redukcję kosztów transakcyjnych i tworzenia struktur poziomych pozwalających na bardziej efektywne działanie, na wzrost kompetencji pracowników, którym ceduje się większą odpowiedzialność, oraz na redukcję kosztów biurokracji, łatwiejszą dyfuzję i przyjęcie innowacji, a przede wszystkim obniżenie ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej¹⁴.

Ogólnie kwestie powyższe stara się ująć M. Michael, dla którego kapitał społeczny to normy i sieci umożliwiające kolektywne działanie na rzecz wspólnych korzyści¹⁵. Takie rozumienie pozwala na szeroką interpretację i wykorzystanie różnych teoretycznych perspektyw. Z jednej strony pojawia się bowiem postrzeganie kapitału społecznego jako poglądu opartego na zapowiedzi, że społeczne relacje kryją potencjał ułatwiający pozyskanie ekonomicznych i pozaekonomicznych korzyści¹⁶, a z drugiej jest on postrzegany jako umiejscowiony w relacjach¹⁷.

3. Kapitał społeczny a rozwój ekonomiczny

Między poziomem kapitału społecznego a dynamiką wzrostu gospodarczego istnieje silna korelacja dodatnia¹⁸. Ułatwiając współpracę gospodarczą, kapitał społeczny „cywilizuje” konkurencję rynkową i stabilizuje sytuację społeczną, będąc jednocześnie „swoistą niewidzialną ręką rynku” wpływającą pośrednio na stabilizację społeczną¹⁹. Jest stawiany w jednym rzędzie z takimi innymi czynnikami produkcji, jak ziemia, praca i kapitał finansowy oraz nowo dodanych (technologii i kapitału ludzkiego) w latach 60. i 70. XX w. Sprzyja wzrostowi produktu krajowego brutto,

¹³ F. Fukuyama, *Zaufanie...*, s. 37.

¹⁴ F. Fukuyama, *Social capital and civil society*, The Institute of Public Policy, George Mason University 1999, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.

¹⁵ M. Michael, *Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework*, „Theory and Society” 1998, no. 27, s. 155.

¹⁶ J.M. Sanders, *Ethnic boundaries and identity in plural societies*, „Annual Review of Psychology” 2002, vol. 28, s. 255-269.

¹⁷ J. Coleman, *Social capital in the creation of human capital*, „American Journal of Sociology” 1988, Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure*.

¹⁸ D. Halpern, *Social Capital: The New Golden Goose*, Faculty of Social and Political Sciences, Cambridge University 1999.

¹⁹ A. Matysiak, *Źródła kapitału społecznego*, AE, Wrocław 1999, s. 117.

ułatwia funkcjonowanie rynku pracy, zmniejsza poziom przestępczości oraz sprzyja lepszej efektywności funkcjonowania instytucji rządowych²⁰.

Warto jednak podkreślić, że jest nie tylko nie uwzględnianym wcześniej „przeoczonym” ogniwem dyskursu na temat wzrostu gospodarczego, redukcji ubóstwa i sprawiedliwości, wskazującym na relacje, powiązania i integrację podmiotów gospodarczych²¹. Jest bowiem także kapitałem, którego znaczenie rośnie w porównaniu ze znaczeniem pozostałych (finansowego, ludzkiego), a np. w obliczu globalizacji kapitał społeczny lokalnych społeczności jest coraz częściej też traktowany jako podstawowy czynnik wpływający na tempo rozwoju regionów zamieszkałych przez te społeczności.

Wpływ kapitału społecznego jest zatem wielowątkowy, ale jako fundamentalna jawi się zasada, że wszystkie odbywające się na rynku transakcje zawierają element zaufania, a jego niski poziom wpływa na spadek liczby transakcji korzystnych²².

Udział kapitału społecznego we wzroście może być rozpatrywany na dwa sposoby²³:

- przez modele tłumaczące wzrost produktu krajowego brutto jako funkcję wzrostu pracy, kapitału i technologii; po obliczeniu kapitału fizycznego i naturalnego pozostały przypada na społeczny i ludzki; jego zaletą jest identyfikacja wkładu społecznego;
- przez bezpośrednie oszacowanie wpływu niektórych komponentów kapitału społecznego na wzrost, inwestycje i sprawiedliwość.

4. Transfer zaufania

W dobie kryzysu ze szczególnym natężeniem ujawnia się trafność założenia, że kapitał społeczny jest przynajmniej równie istotnym elementem decydującym o trwałości ekonomicznych relacji i gospodarczym sukcesie co kapitał finansowy i kapitał ludzki²⁴. Nie bez racji kapitał społeczny jest zatem traktowany jako fundament neoliberalnej gospodarki²⁵, a jego kluczowy aspekt – zaufanie – jako walor szczególnie pożądany²⁶. Stosownymi przykładami takiego traktowania są końcowy

²⁰ S. Aldridge, D. Halpern, S. Fitzpatrick, *Social Capital*, A Discussion Paper, Performance and Innovation Unit, London 2002, http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/aldridge_b.

²¹ Ch. Grootaert, *Social Capital. The Missing Link*, The World Bank, Working Papers, Washington 1998.

²² K.J. Arrow, wyd. cyt., s. 343-362.

²³ Tamże.

²⁴ A. Rymsza, *Klasyczne koncepcje kapitału społecznego*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 23.

²⁵ F. Fukuyama, *Social capital, civil society and development*, „Third World Quarterly” 2001, vol. 22, s. 7-20.

²⁶ C.L. Bankston, M. Zhou, *Social capital as a process: The meanings and problems of a theoretical metaphor*, „Sociological Inquiry” 2002, vol. 72, s. 285-317.

dokument szczytu G20 w Londynie, rozpoczynający się deklaracją „o potrzebie odzyskania zaufania”²⁷, bądź coroczne ogólnoswiatowe badania w ramach Edelman Trust Barometr²⁸.

Zasadne w tym kontekście staje się pytanie, czy zaufanie (np. do instytucji finansowych) może być przedmiotem transakcji? Odpowiedź może być twierdząca, choć oznacza np. dla banków komercyjnych potrzebę kapitałowego zewnętrznego wsparcia²⁹. Ta z kolei kwestia może być kłopotliwa z perspektywy kraju goszczącego inwestorów zagranicznych, ponieważ dokapitalizowanie instytucji finansowych cierpiących na spadek zaufania (mogą to być instytucje zależne od ponadnarodowych holdingów), wymagałoby pomocy publicznej. Kłopotliwa tym bardziej, że, jak wskazuje L. Pawłowicz, może to być rozwiązanie kosztowne i krótkoterminowe, a jednocześnie konieczne, albowiem instytucje finansowe „okazały się zbyt duże, aby upaść, ale też zbyt duże, by je ratować bez konsekwencji społecznych, grożących długotrwałą zapaścią współczesnej liberalnej gospodarki rynkowej”³⁰.

Bez względu na ten szczególny kontekst związany z tzw. instytucjami zaufania publicznego można przyjąć, że podobne wsparcie jest w istocie swoistym transferem zaufania, jakim cieszy się np. Skarb Państwa, na komercyjne instytucje. Pozytywne konsekwencje takiego transferu byłyby tym większe, im większym kapitałem społecznym cieszyłyby się np. państwowe agendy.

Kwestia powyżej zasygnalizowana jest tym bardziej godna rozważenia, gdy kryzys zaufania jest głęboki. Przykładem takiego stanu są warunki funkcjonowania na polskim rynku finansowym, na którym na początku 2009 r. 39% respondentów deklarowało małe zaufanie lub brak zaufania do banków działających w Polsce jako instytucji, którym powierzyło swoje pieniądze, a jeszcze gorsze nastawienie dotyczyło funduszy inwestycyjnych (oferowanych głównie przez banki), wobec których aż 59% respondentów deklarowało brak zaufania, a 26% małe zaufanie, natomiast żaden nie zadeklarował bardzo dużego i dużego zaufania³¹.

W tym kontekście istotne jest to, że kapitał społeczny ma szczególnie ważne w obliczu kryzysu atrybuty³²:

- jest zasobem, który podobnie jak inne formy kapitału można zainwestować, licząc na określony zwrot w przyszłości;
- może być wymieniany na inne formy kapitału, choć charakteryzuje się niższą wymienialnością niż kapitał ekonomiczny;

²⁷ <http://www.londonsummit.gov.uk/en/media-centre/latestnews/?view=News&id=15766937> (pobrano 8.03.2009).

²⁸ www.edelman.com/trust (pobrano 14.04.2009).

²⁹ L. Pawłowicz, *Kryzys zaufania na rynkach finansowych z perspektywy kraju goszczącego*, http://www.rf.edu.pl/uploads/media/L_Paw%C5%82owicz-02_03_2009PL.pdf (pobrano 8.04.2009).

³⁰ Tamże.

³¹ *Raport z badania pt. „Polacy o kryzysie finansowym”*, Instytut Badania Opinii „Homo homini”, Warszawa 2009. Reprezentatywna grupa losowa 1000 osób powyżej 18. roku życia, posiadaczy rachunków bankowych, s. 2.

³² M. Bartnicki, W. Dyduch, *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, AE, Katowice 2001.

- może stać się substytutem innych zasobów;
- musi być stale podtrzymywany i uzupełniany.

5. Podsumowanie

Znaczenie zaufania wpisane w koncepcję kapitału społecznego ujawnia się przede wszystkim w dobie kryzysu. To w tym okresie poczynione wcześniej długoterminowe inwestycje w kapitał społeczny stają się szczególnie pożądanym walorem, a jego wpływ na ekonomiczny rozwój i relacje z innymi rodzajami kapitału stają się przedmiotem analiz na makro- i mikroekonomicznym poziomie. Kapitał ten wysuwa się wówczas na czoło katalogu najbardziej wartościowych rynkowych walorów, którymi można dysponować w obliczu erozji kapitału finansowego. Możliwa jest także jego alokacja (transfer kapitału społecznego w miejsca jego szczególnie głębokiej erozji, istotne z punktu widzenia społecznego). Przynajmniej równie ważne jak kapitał finansowy przeznaczany na sanację systemów finansowych jest także zaangażowanie instytucji (np. państwa), które dysponują kapitałem zaufania i to ich interwencja w warunkach kryzysu powinna być np. przedmiotem analiz i komunikowania społecznego w wymiarze szczególnym.

Literatura

- Aldridge S., Halpern D., Fitzpatrick S., *Social Capital*, A Discussion Paper, Performance and Innovation Unit, London 2002, http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/aldridge_b.
- Arrow K.J., *Gifts and exchange*, „Philosophy and Public Affairs” 1972, vol. 1.
- Bankston C.L., Zhou M., *Social capital as a process: The meanings and problems of a theoretical metaphor*, „Sociological Inquiry” 2002, vol. 72.
- Bartnicki M., Dyduch W., *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, AE, Katowice 2001.
- Bourdieu P., *The forms of capital*, [w:] A. Halsey, H. Lauder, P. Brown, A. Stuart (eds.), *Education: Culture, Economy and Society*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Coleman J., *Social capital in the creation of human capital*, „American Journal of Sociology” 1988, Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure*.
- Coleman J.S., *A rational choice perspective on economic sociology*, [w:] N.J. Smelser, R. Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton 1994.
- Coleman J.S., *Foundations of Social Theory*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1994.
- Edelman Trust Barometer*, www.edelman.com/trust.
- Fukuyama F., *Social capital and civil society*, The Institute of Public Policy, George Mason University 1999, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.
- Fukuyama F., *Social capital, civil society and development*, „Third World Quarterly” 2001, vol. 22.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Gant J., Ichniowski C., Shaw K., *Social capital and organisational change in high-involvement and traditional work organizations*, „Journal of Economics and Management” 2002, vol. 11.

- Granovetter M., *Economic action and social structure: The problem of embeddedness*, „American Journal of Sociology” 1985, vol. 91, s. 481-510.
- Grootaert Ch., *Social Capital. The Missing Link*, The World Bank, Working Papers, Washington 1998.
- Halpern D., *Social Capital: The New Golden Goose*, Faculty of Social and Political Sciences, Cambridge University 1999.
- Kaźmierczak K., *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymśza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
- Matysiak A., *Źródła kapitału społecznego*, AE, Wrocław 1999.
- Michael M., *Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework*, „Theory and Society” 1998, no. 27.
- Pawłowicz L., *Kryzys zaufania na rynkach finansowych z perspektywy kraju goszczącego*, http://www.rf.edu.pl/uploads/media/L_Paw%C5%82owicz-02_03_2009PL.pdf.
- Piazza-Georgi B., *The role of human and social capital in growth: Extending our understanding*, „Cambridge Journal of Economics” 2002, vol. 26.
- Putnam R.D., *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Putnam R.D., *Demokracja w działaniu: Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków 1995.
- Raport z badania pt. „Polacy o kryzysie finansowym”*, Instytut Badania Opinii „Homo homini”, Warszawa 2009.
- Rymśza A., *Klasyczne koncepcje kapitału społecznego*, [w:] Kaźmierczak T., Rymśza M. (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
- Sanders J.M., *Ethnic boundaries and identity in plural societies*, „Annual Review of Psychology” 2002, vol. 28.
- Sen A., *On Ethics and Economics*, Basil Blackwell, New York 1987.
- Stańczyk Z.J., *Kapitał społeczny a społeczna gospodarka rynkowa*, [w:] S. Patrycki (red.), *Spoleczna gospodarka rynkowa w Polsce. Model a rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.
- Woolcock, M., Narayan W. D., *Social capital: Implications for development theory, research, and policy*, „The World Bank Research Observer” 2000/15.

SOCIAL CAPITAL (TRUST) – THE CRISIS TIME’S LOST LINK OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The value of trust inscribed into a concept of social capital reveals itself especially in time of crisis, which proves itself to be a certain test of true capital value that market-active subjects have at disposal. This „recently discovered” and defined as a „lost” link of economic development is placed in front of the most valuable market qualities that are available for the use in the face of financial capital erosion. The transfer of trust and the question whether trust can be bought, then becomes an issue of special interest.